

فصلنامه علمی برنامه‌ریزی منطقه‌ای

سال ۱۰، شماره پیاپی ۳۷، بهار ۱۳۹۹

شاپای چاپی: ۶۷۳۵-۲۲۵۱ - شاپای الکترونیکی: ۷۰۵۱-۲۴۲۳

<http://jzpm.miau.ac.ir>

مقاله پژوهشی

واکاوی محدودیت‌های دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی در روستاهای مرزی (مورد: ناحیه سیستان)

مرتضی پاسبان: کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیا، دانشگاه زابل، ایران
صادق اصغری لقمجانی: دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیا، دانشگاه زابل، ایران

پذیرش: ۱۳۹۸/۵/۱۰

صص ۳۳-۴۶

دریافت: ۱۳۹۸/۲/۱۷

چکیده

کیفیت زندگی مفهومی چند وجهی است که نشان‌دهنده ویژگی‌های کلی اجتماعی، اقتصادی و محیطی مناطق می‌باشد و در مناطق روستایی بیانگر شرایطی است که میزان بهره‌مندی، برخورداری، بهزیستی و رفاه فردی یا اجتماعی را نشان می‌دهد. هدف پژوهش حاضر، بررسی محدودیت‌های دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی در روستاهای مرزی سیستان می‌باشد. روش به کار رفته در این تحقیق، ترکیبی از روش‌های میدانی و توصیفی - تحلیلی است. در این تحقیق، ابتدا با توجه به تعداد روستاهای واقع در محدوده مورد مطالعه و با استفاده از فرمول کوکران، ۴۳ روستا به عنوان روستای نمونه تعیین گردید. سپس با توجه به تعداد خانوارهای ساکن در محدوده و استفاده مجدد از فرمول کوکران، تعداد ۳۶۲ خانوار به عنوان خانوار نمونه برای تکمیل پرسشنامه محاسبه گردید. پرسشنامه‌های تحقیق در دو سطح خانوار و روستا طراحی شده‌اند، روایی محتوایی آن‌ها با دریافت نظرات اساتید و کارشناسان به تأیید نهایی رسیده است و پایایی پرسشنامه‌ها نیز با ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۶ تأیید گردیده است. همچنین در مرحله تجزیه و تحلیل اطلاعات، با استفاده از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی (AHP)، تحلیل‌های آماری و فضایی و نرم‌افزارهای *SPSS Expert Choice* و *ArcGIS*، محدودیت‌های دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی مورد بررسی قرار گرفت. بر اساس نتایج آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه با اندازه‌های مکرر، در خانوارهای مورد مطالعه اختلاف معناداری بین سطح محدودیت‌های مطرح در ابعاد مختلف کیفیت زندگی وجود دارد و شدت محدودیت‌های اقتصادی و زیست محیطی دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی به ترتیب با ضریب ۰/۳۷۲ و ۰/۱۵۳ نسبت به شدت محدودیت‌های کالبدی- فیزیکی و اجتماعی بیشتر می‌باشند. در واقع، کیفیت زندگی خانوارهای مورد مطالعه از یک طرف به مبادلات مرزی و از طرف دیگر به کشاورزی و زیر بخش‌های آن وابسته است که اولی با ایجاد دیوار مرزی و بسته شدن مرز و دیگری با کاهش شدید یا توقف پی‌درپی جریان آب ورودی از افغانستان، خشک شدن تالاب هامون و افزایش اثرات ماسه‌های روان به بن‌بست رسیده است.

واژه‌های کلیدی: کیفیت زندگی، خانوار روستایی، نواحی مرزی، ناحیه سیستان.

مقدمه:

انسان به عنوان موجودی که ذاتاً تمایل به رفاه و آسایش در زندگی دارد، در برنامه‌ریزی‌های خود همیشه به دنبال رسیدن به این هدف است و رسیدن به این امر به عنوان هدف توسعه، وابسته به شناخت هر چه بیشتر عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی انسان می‌باشد (Badri et al, 2013: 53). بر این اساس، برنامه‌ریزان توسعه اعتقاد دارند که برنامه‌ریزی‌ها باید همسو با بهبود کیفیت زندگی باشند و هدف برنامه‌ریزان روستایی نیز ارتقاء و افزایش کیفیت زندگی روستاییان در همه ابعاد و زمینه‌ها می‌باشد (Fazlmiya, 2015: 861). در این راستا، انجام مطالعات مرتبط با کیفیت زندگی در روستاهای مرزی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (Shahrokhi Sardou & Nooripour, 2015: 20): زیرا شرایط جغرافیایی و آب و هوایی نامناسب، نوع معیشت و توانایی کمتر در مقابل حوادث، تراکم کم سکونتگاه‌های روستایی، کاهش اشتغال و درآمد در بخش کشاورزی (Rezvani & Mansourian, 2008: 2-3)، کمبود مراکز مراقبتی، مشکلات و آسیب‌های اجتماعی ناشی از نابرابری‌های اجتماعی، تغذیه نامناسب و مسکن ناپایدار (Ghalibaf et al, 2009: 164). محدودیت دسترسی به وسایل حمل‌ونقل، ضعف منابع درآمدی، نبود امکانات و خدمات، نبود فرصت‌ها و موقعیت‌های شغلی مناسب، از چالش‌های مهم کیفیت زندگی در روستاهای مرزی محسوب می‌گردد (Kolodinsky et al, 2013: 113): بنابراین روستاهای مرزی جزء حاشیه‌ای‌ترین مناطق در راستای توسعه به شمار می‌روند که قرار گرفتن آن‌ها در مناطق حاشیه‌ای، کیفیت پایین زندگی و مشکلات مرتبط با آن را به وجود می‌آورد و عدم توجه به آن‌ها می‌تواند سبب مهاجرت‌های گسترده خانوارهای ساکن در آن‌ها و تخلیه این روستاها گردد. به هر حال، برای تحقق توسعه روستایی که به نوعی متضمن تقویت یکپارچگی، هویت و امنیت ملی است، ضروری است که مناطق دور افتاده و محروم به لحاظ برنامه‌های توسعه‌ای از حقوق توسعه‌یافتگی برخوردار شوند (Mohammadi Yaganeh et al, 2012: 80): بنابراین ارتقای کیفیت زندگی مردم در مناطق روستایی مرزی را می‌توان سیاستی مبتنی بر توسعه پایدار روستایی فرض کرد که ما را به یک نوع برنامه‌ریزی و توسعه‌ی هدفمند رهنمون می‌سازد و در نهایت، به تغییر در کیفیت زندگی ساکنان روستایی می‌انجامد که در آن، ابعاد مختلف توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و محیطی مورد توجه قرار می‌گیرد (Faraji Sabokbar et al, 2012: 43).

بر این اساس، با عنایت به شرایط خاص روستاهای مرزی سیستان، توجه به کیفیت زندگی خانوارهای ساکن در آن‌ها دارای اهمیت ویژه‌ای می‌باشند؛ زیرا این ناحیه از نقاط کمتر توسعه‌یافته‌ای است که سال‌های متمادی از فرایند توسعه ملی و منطقه‌ای دور مانده و بهره‌ای متناسب از دستاوردهای توسعه اقتصادی - اجتماعی کشور نبرده و با توجه به شرایط خاص آن از لحاظ موقعیت جغرافیایی، قومی - قبیله‌ای و حتی سیاسی (به لحاظ هم‌مرز بودن با کشور افغانستان)، مستلزم توجه همه‌جانبه به توسعه و بهبود کیفیت زندگی می‌باشد. لذا تحقیق حاضر به دنبال بررسی موانع و محدودیت‌های دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی در روستاهای مرزی ناحیه سیستان می‌باشد. با توجه به موارد مطرح، تحقیق حاضر در پی پاسخ به این سؤال اساسی است که خانوارهای ساکن در روستاهای مرزی ناحیه سیستان برای دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی با چه محدودیت‌هایی مواجه‌اند؟

مبانی نظری و پیشینه تحقیق:

با توجه به ضرورت توسعه یکپارچه و متوازن، بایستی با شناخت ویژگی‌های نواحی مختلف و نابرابری آن‌ها و برنامه‌ریزی مناسب برای رفع این نابرابری‌ها و تبدیل وضع موجود به وضع مطلوب تلاش نمود (Nazmfar et al, 2019: 40). در سکونتگاه‌های روستایی، ارتقای کیفیت زندگی در مقیاس‌های فردی و اجتماعی از دیرباز مورد توجه برنامه‌ریزان بوده است (Ghadiri Masoum et al, 2015: 302). در این راستا، موضوع کیفیت زندگی در ابعاد و اشکال مختلف و در مقیاس مختلف جغرافیایی مسائلی را مورد توجه قرار می‌دهد که در آن مطلوبیت زندگی و احساس رضایت از زندگی در محور هر گونه بحث می‌باشد (Sajadi et al, 2013: 267). در واقع، ویژگی مهم کیفیت زندگی شامل چندبعدی بودن، ذهنی بودن و پویا بودن آن است (Bayat & Bayat, 2008: 578) و مفهوم کیفیت زندگی با توجه به بستر و زمینه‌ای که در آن تعریف می‌شود بسیار گسترده است (Korodi & Molnar, 2013: 59). سازمان بهداشت جهانی، کیفیت زندگی را بهزیستی در حوزه‌های اجتماعی، روانی و فیزیکی می‌داند و این چنین تعریف می‌کند که کیفیت زندگی، ادراک فرد از موقعیت زندگی خود در چارچوب نظام‌های فرهنگی و ارزشی است که در آن زندگی می‌کند و با اهداف، معیارها و دغدغه‌های او رابطه دارد (Hataminejad et al, 2016: 353). به اعتقاد رونالد جانستون نیز هدف بسیاری از جغرافیادانان جدید در سراسر جهان این است که با حذف نابرابری‌های شدید اجتماعی و اقتصادی، همه خانواده‌ها بتوانند به شغل دائمی، مسکن سالم، بهداشت و درمان، آموزش، امنیت و به طور کلی به حد

¹ - Ronald Johnston

مطلوبی از کیفیت زندگی دست یابند (Barimani & Baluchi, 2013: 590). به این ترتیب، کیفیت زندگی در ارتباط با وضعیت اجتماعی و اقتصادی، سلامت معنوی، شادی، توانایی کار در زندگی روزمره و رضایت کلی نیز در نظر گرفته می‌شود (Holtz et al, 2014:557).

بر این اساس دو رویکرد تمرکز بر روی شاخص‌های اجتماعی - اقتصادی کمی برای ارزیابی مقدار و درجه تأمین نیازهای انسانی و انعکاس واقعیت‌های عینی و رویکرد مبتنی بر کیفیت ذهنی که تحت عنوان ادبیات بهزیستی یا رفاه ذهنی بررسی می‌شود، برای ارزیابی کیفیت زندگی مورد توجه محققان قرار گرفته است (Bigdeli et al, 2018: 202). به این ترتیب، کیفیت زندگی روستایی بیانگر شرایطی است که میزان بهره‌مندی، برخورداری، بهزیستی و رفاه فردی یا اجتماعی در روستاها را نشان می‌دهد و با استفاده از شاخص‌های معین عینی (اقتصادی، اجتماعی، محیطی و کالبدی) و ذهنی (رضایتمندی) می‌توان به شرایط زیست فرد یا جامعه‌ی روستایی پی برد (Ahmadi & Mahdavi, 2015: 831)؛ بنابراین زندگی با کیفیت مناسب در مناطق روستایی زمانی توسعه می‌یابد که دولت‌ها بتوانند فرآیندهای اقتصادی، اجتماعی و محیطی تأثیرگذار را به سطح روستا بکشانند (Riahi et al, 2014: 56). علی‌رغم اینکه در ایران و جهان در ارتباط با کیفیت زندگی مطالعات زیادی انجام شده است، با این وجود، تاکنون تحقیق خاصی در ارتباط با محدودیت‌های دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی در روستاهای مرزی صورت نگرفته است که در ادامه بحث به مهم‌ترین تحقیق‌های مرتبط با کیفیت زندگی اشاره می‌گردد.

Ghanbari et al. (۲۰۱۳) در سنجش و ارزیابی شاخص کیفیت زندگی در مناطق روستایی دهستان میانه شهرستان فسا نشان داده‌اند که میزان رضایتمندی از کیفیت زندگی و سطح کیفیت زندگی مردم از نظر ابعاد سلامت جسمی و روانی، در حد متوسط و بالا است؛ اما از حیث ابعاد سلامت محیطی، سلامت اجتماعی و سلامت اقتصادی در حد متوسط بوده است. (Khorasani et al. ۲۰۱۵) در پژوهش خویش، مؤلفه‌های کیفیت زندگی در روستاهای دهستان کرسف شهرستان خدابنده را مورد بررسی قرار داده‌اند. نتایج تحقیق آن‌ها نشان داد که وضعیت روستاهای مورد مطالعه از نظر کیفیت زندگی در مجموع مناسب می‌باشد و غالب مؤلفه‌ها وضعیت مناسبی را نشان می‌دهند که این امر ناشی از عوامل مختلف مانند برخورداری از سطوح خدماتی مطلوب، وجود منابع درآمدی در سطح ناحیه‌ای و احساس امنیت عمومی می‌باشد. نتایج تحقیق (Shahrokhi Sardou & Nooripour (2015) در بررسی وضعیت شاخص‌های کیفیت زندگی در مراکز دهستان‌های شهرستان جیرفت مؤید آن است که شاخص امنیت اجتماعی در رتبه اول و شاخص درآمد در رتبه آخر قرار دارد. از نظر میانگین شاخص سرانه پوشاک، روستاها در دو طبقه و از لحاظ میانگین شاخص‌های امنیت اجتماعی، مسکن، دارایی‌ها، درآمد، سرانه‌ی تغذیه و رضایتمندی، روستاها در چهار طبقه قابل تفکیک می‌باشند.

Jamini et al. (۲۰۱۷) در پژوهشی پیرامونی توزیع فضایی کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان روانسر به این نتیجه رسیده‌اند که سطح کیفیت زندگی در محدوده مورد مطالعه پایین‌تر از حد متوسط بوده و بین دهستان‌های مورد مطالعه از نظر کیفیت زندگی تفاوت معناداری وجود دارد. (Grgić et al. ۲۰۰۹) در پژوهشی به بررسی کیفیت زندگی در مناطق روستایی کرواسی پرداخته‌اند. نتایج تحقیق آن‌ها نشان داد که فقدان فرصت‌های شغلی، محدودیت انتخاب حرفه، امکانات و درآمد پایین، خدمات اجتماعی و بهداشتی و درمانی ضعیف در روستاها باعث کاهش رضایت زندگی شده است. (Liu et al. ۲۰۱۰) در مطالعات خویش، کیفیت زندگی سنتی خانوارهای روستایی کشور چین را مورد بررسی قرار داده‌اند، نتایج تحقیق آن‌ها نشان داد که ابزار سنجش کیفیت زندگی شهری برای زندگی افراد در محیط‌های روستایی قابل اطمینان نیست. نتایج تحقیق (Mateoc-sirb et al. ۲۰۱۳) در بررسی تأثیر تنوع بخشیدن به اقتصاد روستایی بر بهبود کیفیت زندگی در مناطق روستایی نشان داد که بهبود کیفیت زندگی در مناطق روستایی در راستای اهداف مورد توجه در سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی طرح‌های ملی توسعه روستایی (RDA) می‌باشند و تنوع بخشیدن به اقتصاد جوامع روستایی، باعث کاهش فقر جمعیت شاغل در بخش کشاورزی، توسعه کارآفرینی و توسعه مناطق روستایی و نهایتاً باعث بهبود کیفیت زندگی خانوارهای روستایی می‌گردد. (Cantarero et al. 2014) در پژوهشی به بررسی عوامل مؤثر بر سلامت روانی (شامل عوامل فیزیکی، اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی و خدمات) و تأثیر آن‌ها بر کیفیت زندگی را مورد بررسی قرار داده‌اند. نتایج تحقیق آن‌ها نشان داد که از نظر سالمندان، رفاه عمومی، دسترسی به خدمات و کیفیت آن (از جمله حمل‌ونقل و بهداشت) رضایت‌بخش بوده است. درحالی‌که به اعتقاد افراد غیرسالمند، به استثنای دسترسی به حمل‌ونقل عمومی، بقیه موارد وضعیت رضایت‌بخشی داشته است.

Dadashpoor & Khalighi (۲۰۱۶) به بررسی توزیع فضایی کیفیت زندگی در ایران پرداختند. نتایج تحقیق آن‌ها نشان داد که کیفیت زندگی در ایران طی دوره‌ی ۱۵ ساله مورد نظر (سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۱)، به طور قابل‌توجهی در تمام مناطق ایران افزایش یافته است و از بین استان‌های مختلف، استان تهران از کیفیت زندگی بالایی نسبت به سایر استان‌ها برخوردار می‌باشد و در طی این سال‌ها، کیفیت زندگی در استان‌های غربی نسبت به استان‌های شرقی افزایش قابل‌توجهی داشته است. (Sanchez et al. ۲۰۱۸) مطالعه زمانی و فضایی کیفیت زندگی در اندلس را مورد بررسی قرار داده‌اند. نتایج تحقیق آن‌ها نشان داد که شاخص‌های جمعیت‌شناختی، درآمد،

شبکه‌های با سرعت بالا، آموزش و سلامت، بیشترین تأثیر را در تعیین سطح کیفیت زندگی خانوارهای مورد مطالعه داشته است. با عنایت به نظریه‌ها و دیدگاه‌های مطرح و پیشینه تحقیق و با توجه به شرایط جغرافیایی محدوده مورد مطالعه و هم‌جواری آن با کشور افغانستان و بررسی‌های اولیه میدانی در محدوده مورد مطالعه، طیف گسترده‌ای از شاخص‌ها در چهار بُعد اقتصادی (در ارتباط با مؤلفه‌های اشتغال، درآمد و هزینه‌های تحمیلی زندگی)، اجتماعی (در ارتباط با وضعیت دسترسی به امکانات آموزشی، دسترسی به امکانات بهداشتی، امنیت فردی و اجتماعی، تعامل و همبستگی اجتماعی، مشارکت مردمی، اوقات فراغت و رضایتمندی)، زیست‌محیطی (در ارتباط با وضعیت منابع طبیعی، وضعیت آلودگی‌ها و وضعیت بلایای طبیعی) و کالبدی - فیزیکی (در ارتباط با مؤلفه‌های کیفیت زیرساخت‌ها و کیفیت مسکن) در بررسی محدودیت‌های دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی در روستاهای مرزی سیستان بایستی مورد توجه قرار گیرند.

روش تحقیق:

پژوهش حاضر از نوع توصیفی - تحلیلی می‌باشد که دارای دو بخش عمده در مراحل اجرایی بوده است. بخش اول شامل مطالعات اسنادی، کتابخانه‌ای و استفاده از امکانات اینترنتی جهت بررسی ادبیات موضوع و پیشینه تحقیق و بخش دوم شامل مطالعات میدانی جهت جمع‌آوری اطلاعات و تکمیل پرسشنامه‌های تحقیق بوده است. در این راستا، پرسشنامه‌های تحقیق در دو سطح خانوار و روستا طراحی گردید و روایی محتوایی آن‌ها با دریافت نظرات اساتید و کارشناسان به تأیید نهایی رسیده است. پایایی پرسشنامه‌ها نیز با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ مورد سنجش قرار گرفت. مقدار محاسبه شده برای متغیرهای تحقیق بیش از ۰/۸۶ بوده است که نشان از پایایی مناسب پرسشنامه‌ها می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق، شامل خانوارهای ساکن در فاصله ۱۰ کیلومتری از مرز ایران با افغانستان می‌باشند که بر اساس مطالعات اولیه میدانی، کارکردهای مرز تأثیر مستقیمی بر زندگی آن‌ها دارد. در این تحقیق، محدوده مورد مطالعه در محیط ArcGIS با تشکیل حریم برای مرز ایران و افغانستان تعیین و روستاهای آن مشخص گردید. این محدوده دارای ۱۱۱ روستا می‌باشد که در شش دهستان قرقری، مارگان، دوست محمد، جهان‌آباد (در شهرستان هیرمند) و خواجه‌احمد و زهک (در شهرستان زهک) واقع شده‌اند. با توجه به تعداد خانوارهای ساکن در محدوده مورد مطالعه و استفاده از فرمول کوکران، تعداد ۳۶۲ خانوار به عنوان خانوار نمونه برای تکمیل پرسشنامه محاسبه گردید.

روستاهای نمونه شامل ۴۳ روستا در شهرستان‌های مرزی زهک و هیرمند می‌باشد. تعداد این روستاها، با توجه به تعداد روستاهای بالای ۵۰ خانوار واقع در محدوده مورد مطالعه و با استفاده از فرمول کوکران تعیین گردیده‌اند. توجه به وجود حداقل تعداد ۵۰ خانوار ساکن در روستا به دلیل ضرورت وجود حداقل تعداد خبرگان محلی (اعضای شورای اسلامی، دهیار و ریش‌سفیدان محلی) برای تکمیل پرسشنامه‌های مرتبط با روستاهای مورد مطالعه بوده است. برای انتخاب روستاهای نمونه، از روش تصادفی طبقه‌ای استفاده شده است. در تعیین تعداد خانوارهای نمونه و تعیین تعداد خبرگان محلی هر روستا جهت تکمیل پرسشنامه‌های خانوار و روستا، فراوانی تعداد خانوارهای ساکن در روستا و همگنی یا ناهمگنی وضعیت خانوارهای ساکن در روستا مورد توجه بوده است (جدول ۱). برای بررسی محدودیت‌های دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی در روستاهای مرزی ناحیه سیستان، طیف گسترده‌ای از شاخص‌ها تعیین گردیده است که در نهایت، تعداد ۵۸ شاخص کلیدی در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و کالبدی - فیزیکی انتخاب گردید. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از مدل تحلیل سلسله مراتبی (AHP) و تحلیل‌های آماری و فضایی و نرم‌افزارهای IBM SPSS Statistics 23 و ArcGIS 10.2 استفاده گردیده است.

در این راستا، برای تعیین اهمیت نسبی شاخص‌های مورد مطالعه، از روش تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) و نرم‌افزار Expert Choice 11 استفاده شده است. در این مطالعه، گروه‌های تصمیم‌ساز شامل نخبگان دانشگاهی و کارشناسان مدیریت روستایی بوده‌اند. به این ترتیب، ساختار سلسله‌مراتبی در قالب پرسشنامه‌ای مدون و توسط گروه‌های تصمیم‌ساز تکمیل گردیده است. سپس برای هر معیار میانگین گرفته شد و میانگین‌ها وارد نرم‌افزار Expert Choice گردید و یک نمودار نهایی به دست آمد که این نمودار، درجه اهمیت معیارها را در تحلیل محدودیت‌های دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی در روستاهای مرزی ناحیه سیستان نشان می‌دهد. همچنین سطح محدودیت‌های دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی نیز با روش ترکیب وزنی تعیین گردیده است.

1- Buffer

2- Additive Weighting Method

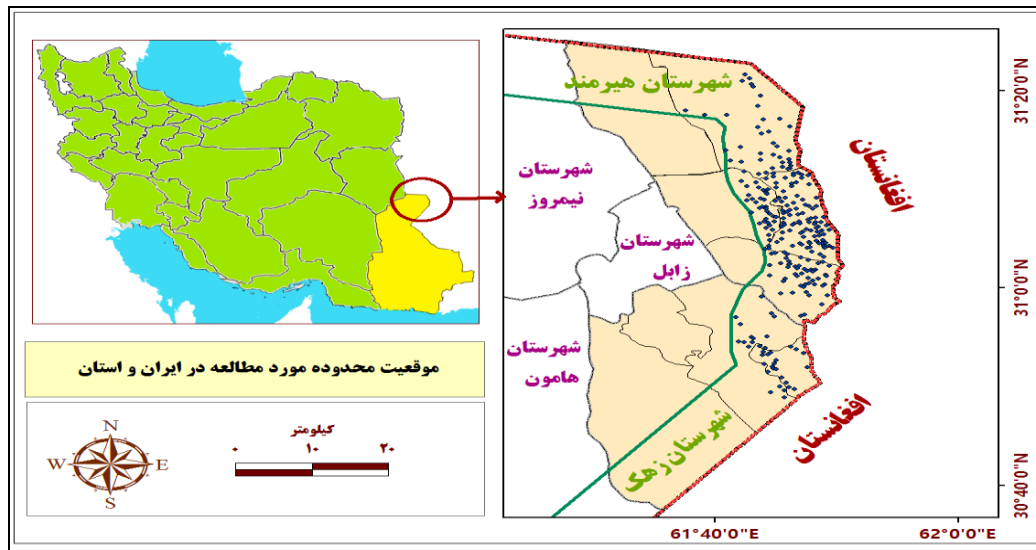
جدول ۱- فراوانی خانوارهای ساکن در روستاهای نمونه و تعداد خانوار مورد مطالعه در آنها

ردیف	روستا	تعداد خانوار	تعداد خانوار نمونه	تعداد خبرگان محلی نمونه	ردیف	روستا	تعداد خانوار	تعداد خانوار نمونه	تعداد خبرگان محلی نمونه
۱	گمشاد	۱۳۴	۸	۳	۲۳	یارمحمدعلم	۱۰۱	۸	۳
۲	ملادادی	۱۹۷	۹	۴	۲۴	مجید	۷۶	۷	۳
۳	اربابی	۱۶۳	۹	۴	۲۵	شغالک	۱۱۹	۸	۳
۴	تپه کنیز	۸۷	۷	۳	۲۶	مندیان	۱۹۴	۸	۳
۵	قرقری	۱۴۵	۸	۴	۲۷	جهان‌آبادسقلی	۴۱۱	۱۴	۶
۶	برج میرگل	۵۴	۷	۳	۲۸	حاجی ملنگ	۱۰۹	۸	۳
۷	پیران	۱۲۱	۸	۳	۲۹	حاجی ملک	۵۹	۷	۳
۸	برج یوسف	۵۷	۷	۳	۳۰	شیرعلی‌خان	۶۵	۷	۳
۹	ده خمر	۱۷۵	۹	۴	۳۱	جانی	۸۷	۷	۳
۱۰	کریم کشته	۱۶۲	۹	۴	۳۲	ده پهلوان	۹۹	۷	۳
۱۱	حسین صفدر	۵۵	۷	۳	۳۳	میرجعفرخان	۲۰۲	۱۰	۴
۱۲	مارگان	۵۲	۷	۳	۳۴	دهنو علی خان	۲۰۷	۱۰	۴
۱۳	پکیر شهسوار	۵۱	۷	۳	۳۵	میلک	۳۷۴	۱۳	۵
۱۴	مختار	۶۳	۷	۳	۳۶	بامری	۵۲	۷	۳
۱۵	ملاعظیم رودینی	۱۰۷	۸	۳	۳۷	کودنو	۱۲۰	۸	۳
۱۶	چهاردری	۵۲	۷	۳	۳۸	عباس‌رستم	۳۳۴	۱۲	۵
۱۷	علی حسینا	۱۵۵	۹	۴	۳۹	چریکه	۱۴۹	۸	۳
۱۸	ساسولی	۱۲۰	۸	۳	۴۰	ده یادگار	۱۱۲	۸	۳
۱۹	ده حسین علی خان	۳۲۵	۱۲	۵	۴۱	ده‌نادر	۲۲۰	۱۰	۴
۲۰	ملاسلطان	۹۸	۷	۳	۴۲	ده غفور	۵۸	۷	۳
۲۱	رسول غلام	۵۹	۷	۳	۴۳	امیرنظام	۴۱۰	۱۴	۶
۲۲	مسکین	۶۲	۷	۳		مجموع	۶۰۴۸	۳۶۲	۱۴۷

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷.

محدوده مورد مطالعه:

سیستان قسمتی از دشت بزرگی به همین نام است که بخش عمده آن در خاک افغانستان واقع شده و محدوده آن در خاک ایران دقیقاً بر محدوده جغرافیایی شهرستان‌های زابل، زهک، هیرمند، نیمروز و هامون انطباق دارد (*Sistan and Baluchestan Governorate*, ۲۰۱۷). این ناحیه، از شمال، شرق و جنوب‌شرقی، با کشور افغانستان، از جنوب‌غرب با شهرستان زاهدان و از شمال‌غرب با شهرستان نهبندان در استان خراسان جنوبی هم‌جوار می‌باشد. شهرستان هیرمند با ۶۵۴۷۱ نفر جمعیت و ۱۴۸۳۵ خانوار و شهرستان زهک نیز با ۷۵۴۱۹ نفر جمعیت و ۱۷۸۴۹ خانوار (*Iran Statistical Center, 2011*) در شرق ناحیه سیستان و در مجاورت مرز ایران با افغانستان می‌باشند. محدوده مورد مطالعه نیز روستاهای مرزی واقع در فاصله ۱۰ کیلومتری مرز ایران و افغانستان را شامل می‌گردد (شکل ۱).

شکل ۱- موقعیت محدوده مورد مطالعه و چگونگی پراکنش روستاها به تفکیک دهستان- (منبع: نقشه تقسیمات کشوری وزارت کشور، ۱۳۹۷).

بحث و یافته‌های تحقیق:

بررسی ویژگی پاسخگویان پرسشنامه‌های تحقیق نشان می‌دهد که ۷۰/۸ درصد از آن‌ها را مردان و ۲۹/۲ درصد آن‌ها را زنان تشکیل می‌دهند. بیشترین فراوانی مربوط به گروه سنی ۳۰ تا ۳۹ سال است که ۳۶/۶ درصد از پاسخگویان را شامل می‌گردند. به لحاظ سطح تحصیلات نیز، بیشترین پاسخگویان (۳۰/۵ درصد) دارای تحصیلات راهنمایی بوده‌اند. همچنین بیشترین فراوانی پاسخگویان (با ۴۸/۹ درصد) مربوط به خانوارهایی است که تعداد اعضای خانوار آن‌ها ۴ تا ۶ نفر بوده است.

در بررسی وضعیت شاخص‌های اقتصادی مطرح در شکل‌گیری محدودیت‌های دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی، نتایج بررسی میانگین درآمد ماهانه خانوارها (بدون احتساب مبلغ یارانه نقدی) نشان می‌دهد که بیشترین فراوانی مربوط به گروه درآمدی کمتر از ۲۵۰ هزار تومان می‌باشد که ۵۲/۹ درصد از خانوارها را شامل می‌گردد و صرفاً در ۲/۳ درصد از خانوارهای مورد مطالعه، میزان درآمد ماهانه یک میلیون تومان یا بیشتر می‌باشد (جدول ۲). نتایج فوق و آمارهای ارائه شده توسط مرکز آمار ایران (که در آن خانوارهای با درآمد ماهیانه زیر ۷۶۰ هزار تومان جزء گروه‌های کم درآمد جامعه به حساب می‌آیند)، نامناسب بودن وضعیت اقتصادی طیف گسترده‌ای از خانوارهای مورد مطالعه را نشان می‌دهند. از دلایل پایین بودن درآمد خانوارهای مورد مطالعه می‌توان به بروز خشکسالی‌های پی‌درپی ناشی از محدودیت آب ورودی از رودخانه هیرمند به سیستان، تشدید اثرات بادهای ۱۲۰ روزه همراه با گرد و غبار، حرکت ماسه‌های روان و انسداد مرز ایران و افغانستان در محدوده سیستان را نام برد.

جدول ۲ - میانگین درآمد ماهانه خانوارهای مورد مطالعه

درآمد	کمتر از ۲۵۰ هزار تومان	۲۵۰-۴۹۹ هزار تومان	۵۰۰-۷۴۹ هزار تومان	۷۵۰ هزار تا کمتر از یک میلیون تومان و بیشتر از آن	یک میلیون تومان
درصد خانوار	۵۲/۹	۲۵/۲	۱۱/۵	۸/۱	۲/۳

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷.

با توجه به نتایج پژوهش، فعالیت‌های معیشتی و اشتغال خانوارهای مورد مطالعه، تحت تأثیر خشکسالی‌های ناشی از کاهش آب ورودی رودخانه هیرمند از افغانستان، از شرایط ناپایداری برخوردار می‌باشد. در این راستا، بررسی سطح زیر کشت خانوارهای مورد مطالعه نشان می‌دهد که قبل از خشکسالی‌های اخیر، بیشترین فراوانی (۴۹/۶ درصد) مربوط به خانوارهای دارای سطح زیر کشت سه تا پنج هکتار بوده

^۱ - در هنگام وقوع خشکسالی‌ها، درآمدهای حاصل از مبادلات مرزی، تنها روزه امید خانوارهای روستایی ساکن در منطقه بوده است که از این طریق، تا حدودی از اثرات خشکسالی‌ها کاسته می‌شد. با این وجود، در سال ۱۳۹۱ به دلایل امنیتی، مرز ایران و افغانستان در محدوده سیستان به سه شکل ایجاد دیوار فیزیکی، حفر خندق و ایجاد سیم خاردار مسدود شده است.

است؛ اما در حال حاضر، بیشترین فراوانی (۷۸/۶ درصد) مربوط به خانوارهای دارای سطح زیر کشت کمتر از یک هکتار یا فاقد کشت می‌باشد (جدول ۳).

جدول ۳- سطح زیر کشت خانوارهای روستایی در شرایط قبل و بعد از خشکسالی

سطح زیر کشت	فاقد کشت	کمتر از ۱ هکتار	۱-۳ هکتار	۴-۵ هکتار	۶-۷ هکتار	۸-۱۰ هکتار	بیشتر از ۱۰ هکتار
درصد خانوار قبل از خشکسالی	۱/۷	۲/۹	۱۲/۹	۴۹/۶	۲/۳	۵/۳	۷/۷
درصد خانوار در حال حاضر	۳۲/۴	۴۶/۲	۱۷/۶	۲/۳	۱/۵	۰	۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷.

بررسی وضعیت خانوارها از نظر مالکیت تعداد دام بزرگ (گاو یا شتر) نشان می‌دهد که ۷۸/۲ درصد خانوارهای مورد مطالعه در شرایط قبل از خشکسالی بیش از ۱۰ رأس دام بزرگ بوده‌اند. در حالی که در شرایط فعلی فراوانی این گروه از خانوارها به ۵/۲ درصد کاهش یافته است (جدول ۴).

جدول ۴- تعداد دام بزرگ خانوارهای مورد مطالعه در شرایط قبل و بعد از خشکسالی

تعداد دام بزرگ	فاقد دام	کمتر از ۵ رأس	۶-۱۰ رأس	۱۱-۲۰ رأس	۲۱-۳۰ رأس	۳۱-۴۰ رأس	بیش از ۴۰ رأس
درصد خانوار قبل از خشکسالی	۳/۹	۱۰/۲	۷/۷	۵۷/۷	۹/۴	۶/۴	۴/۷
درصد خانوار در حال حاضر	۶۹/۶	۱۵/۲	۹/۹	۵/۲	۰	۰	۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷.

از نظر تعداد دام کوچک (گوسفند و بز) نیز در شرایط قبل از خشکسالی، ۲۱/۵ درصد خانوارها دارای بیش از ۱۰۰ رأس دام کوچک بوده‌اند؛ اما در حال حاضر، فراوانی این گروه از خانوارها به ۱/۴ درصد کاهش یافته است (جدول ۵).

جدول ۵- تعداد دام کوچک در شرایط قبل و بعد از خشکسالی

تعداد دام کوچک	فاقد دام	کمتر از ۵۰ رأس	۵۰-۱۰۰ رأس	بیشتر از ۱۰۰ رأس
درصد خانوار قبل از خشکسالی	۳/۶	۱۱	۶۳/۸	۲۱/۵
درصد خانوار در حال حاضر	۶۲/۴	۳۲/۳	۳/۹	۱/۴

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷.

از سوی دیگر، سطح اراضی باغی نیز نسبت به شرایط قبل از خشکسالی کاهش شدیدی را نشان می‌دهد. به طوری که قبل از خشکسالی، ۴۵/۲ درصد از خانوارها با میانگین حدود یک هکتار در تولیدات باغی (عمدتاً از نوع انگور یا قوتی) فعالیت داشته‌اند؛ اما در حال حاضر، به دلیل محدودیت دسترسی به آب در ۷۴/۹ درصد از این خانوارها، تولیدات باغی متوقف شده یا تولیدات آن‌ها در حد خود مصرفی می‌باشد! صید و شکار نیز از فعالیت‌های معیشتی مطرح در خانوارهای ساکن در روستاهای شمالی محدوده مورد مطالعه بوده است که به واسطه مجاورت با تالاب هامون از فرصت‌های معیشتی مربوط به آن برخوردار بوده‌اند که متأسفانه در سال‌های اخیر با خشک شدن تالاب، فعالیت‌های صید و شکار در بیشتر سال به طور کامل متوقف شده است.

بر این اساس، با توجه به کاهش شدید فعالیت‌های معیشتی وابسته به جریان آب ورودی رودخانه هیرمند و توقف کامل درآمدهای حاصل از مبادلات مرزی و عدم امکان کسب درآمد مناسب در سطح روستاها، میزان پس‌انداز خانوارها بسیار کاهش یافته است. به طوری که در شرایط فعلی بیش از نیمی از خانوارهای ساکن در محدوده مورد مطالعه، در برآورده کردن نیازهای غذایی و تأمین پوشاک خانواده خود با مشکلات جدی روبرو می‌باشند. علاوه بر آن، به دلیل وزش بادهای ۱۲۰ روزه همراه با گرد و غبار و فرسایش خاک بستر خشکیده تالاب هامون، هزینه‌های تحمیلی ناشی از آن‌ها بر خانوارهای روستایی افزایش چشمگیری را نشان می‌دهد (جدول ۶).

۱ - لازم به ذکر است که انگور یا قوتی سیستان به دلیل زودرس و نوبرانه بودن آن در مقایسه با انگورهای تولیدی در سایر مناطق کشور از معروفیت خاصی برخوردار می‌باشد که درآمدزایی آن برای خانوارهای روستایی این منطقه نیز قابل توجه می‌باشد.

جدول ۶- وضعیت شاخص های قابل توجه در بررسی محدودیت های اقتصادی دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی

مؤلفه ها	شاخص ها	درصد					میانگین	ضریب تغییرات
		خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد		
امنیت	میزان بیکاری در سطح روستا	۰	۱۹/۵	۲۲/۸	۲۹/۵	۲۸/۲	۴/۱۶	۰/۲۲
	تنوع شغلی در سطح روستا	۱۱/۶	۲۴/۹	۴۰/۶	۱۸	۵	۳/۸۰	۰/۲۷
	سطح امنیت شغلی در روستا	۳/۶	۲۶/۷	۲/۳	۰/۵	۰/۳	۳/۰۲	۰/۱۸
درآمد	تأثیر ایجاد دیوار مرزی بر میزان کاهش کل درآمد خانوار	۳۷/۷	۱۸/۲	۲۹/۹	۹/۱	۲/۶	۲/۱۸	۰/۵۱
	تأثیر کاهش یا توقف آب رودخانه هیرمند بر میزان کل درآمد خانوار	۱۷/۴	۱۶/۲	۲۶/۱	۳۴/۹	۱۵/۴	۳/۰۵	۰/۴۳
	میزان درآمد خانوار در سطح روستا	۹/۹	۸۴/۸	۶/۳	۰	۰	۲/۹۶	۰/۱۳
	امکان افزایش درآمد خانوار در سطح روستا	۷۸/۷	۱۳/۱	۸/۲	۰	۰	۲/۳۰	۰/۲۶
هزینه های تحمیلی زندگی	هزینه های تحمیلی ناشی از طوفان های گرد و غبار بر سلامت	۰	۳/۱	۱/۱	۳۱/۵	۶۲/۲	۴/۷۵	۰/۱۶
	هزینه های تحمیلی ماسه های روان ناشی از بستر خشکیده تالاب هامون	۱/۷	۸/۳	۱۵/۳	۲۲/۶	۵۱/۸	۴/۵۹	۰/۱۴
	هزینه های تحمیلی به زراعت و باغداری در اثر قطع آب رودخانه هیرمند	۰	۳/۲	۱۱/۳	۱۴/۵	۷۵/۸	۴/۳۸	۰/۱۶
	هزینه های تحمیلی به بخش دامداری در اثر قطع آب رودخانه هیرمند	۰	۱۱/۱	۱۸/۵	۲۴/۹	۴۰/۶	۳/۸۰	۰/۲۷

منبع: یافته های پژوهش، ۱۳۹۷.

بر اساس نتایج بررسی محدودیت های اجتماعی تأثیرگذار بر کیفیت زندگی در روستاهای مورد مطالعه (جدول ۷)، کیفیت اجتماعی زندگی روستاییان نیز تحت تأثیر محدودیت های بهداشتی - درمانی، آموزشی، تأمین پوشاک و مواد غذایی با چالش های مختلفی مواجه است که باعث کاهش احساس تعلق خاطر روستاییان نسبت به محل سکونت و ادامه زندگی در آن شده است. افزون بر این، وضعیت سلامت روستاییان به علت ضعف پایه های معیشتی و در کنار آن تشدید محدودیت های محیطی در مخاطره است؛ زیرا در سال های اخیر کاهش یا توقف جریان آب ورودی رودخانه هیرمند به سیستان سبب کاهش پوشش گیاهی و افزایش فرسایش خاک شده است این عوامل شرایط مناسبی را برای افزایش طوفان های گرد و غبار و حرکت ماسه های روان به سوی روستاهای این ناحیه مهیا کرده است که باعث افزایش مشکلات چشمی و تنفسی و خسارت به تأسیسات زیربنایی شده است. همچنین وضعیت بهداشت و سلامت ساکنان روستاهای مورد مطالعه، به دلیل رها شدن فاضلاب های خانگی در سطح معابر برخی از روستاها، نبود دسترسی مناسب و کافی به خدمات بهداشتی و درمانی و فقدان تنوع غذایی و نامناسب بودن آن (به علت قدرت خرید پایین)، در شرایط نامطلوبی می باشد. از سوی دیگر، میزان امنیت نیز با کاهش شدید آورد رودخانه هیرمند و وقوع خشکسالی ها و احداث دیوار مرزی، با توجه به کاهش شدید فعالیت های معیشتی و درآمدهای حاصل از آن ها به شدت کاهش یافته است و در نتیجه برخی از افرادی که از نظر اقتصادی به شدت آسیب دیده اند، برای تأمین معاش روزانه خود اقدام به سرقت (دام، محصولات کشاورزی، وسایل منزل و وسیله نقلیه) می نمایند و افزون بر این، محدودیت های موجود سبب گردیده است که افراد بسیاری به سمت و سوی اعتیاد کشیده شوند.

جدول ۷- وضعیت شاخص های قابل توجه در بررسی محدودیت های اجتماعی دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی

مؤلفه ها	شاخص ها	فراوانی (درصد خانوار)					میانگین	ضریب تغییرات
		خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد		
دسترسی به امکانات آموزشی و بهداشتی	دسترسی به امکانات آموزشی	۱۶/۳	۲۴/۳	۵۴/۷	۳/۳	۱/۴	۳/۴۹	۰/۲۴
	دسترسی به خدمات بهداشتی - درمانی	۱۶/۶	۶/۶	۶۳/۸	۱۱/۳	۱/۷	۳/۷۵	۰/۲۴
	دسترسی به آب شرب بهداشتی	۶/۱	۴/۶	۲۸/۲	۳۷/۵	۳/۶۳	۴/۷۳	۰/۲۷
	میزان احساس امنیت در سطح روستا	۱۲/۷	۱۸/۲	۵۱/۱	۱۴/۹	۳	۳/۷۷	۰/۲۵
	فراوانی خانوارهای دارای مشکل اعتیاد	۱۳/۶	۱۰/۲	۶۶/۱	۱۰/۲	۰	۳/۶۶	۰/۲۷
مشارکت و رضایتمندی از زندگی	میزان همبستگی و انسجام میان ساکنین روستا	۰	۰	۱۳	۷۲/۴	۱۴/۶	۴/۰۲	۰/۱۰
	میزان مشارکت مردم در فعالیت های عمرانی روستا	۴/۷	۱/۷	۵۶/۱	۳۴/۳	۳/۳	۴/۳۰	۰/۱۷
	دسترسی به امکانات تفریحی در سطح روستا	۸۸/۹	۴/۵	۶/۶	۰	۰	۱/۰۸	۰/۳۹
	میزان تمایل به ماندگاری در روستا	۹/۹	۳۷/۳	۴۹/۷	۰/۸	۲/۲	۳/۴۸	۰/۲۲

منبع: یافته های پژوهش، ۱۳۹۷.

همچنین بر اساس نتایج بررسی محدودیت‌های زیست‌محیطی تأثیرگذار بر کیفیت زندگی در روستاهای مرزی سیستان، در سال‌های اخیر، به دلیل کاهش شدید مقدار آب ورودی رودخانه هیرمند از افغانستان، میزان دسترسی ۸۱/۲ درصد از خانوارهای مورد مطالعه به آب مورد نیاز برای فعالیت‌های کشاورزی کمتر از حد متوسط بوده است که این امر باعث کاهش شدید فعالیت‌های کشاورزی خانوارهای مورد مطالعه و حتی توقف کامل آن در برخی از خانوارها گردیده است. در این راستا، استمرار خشکسالی‌ها، کاهش پوشش گیاهی و وزش بادهای ۱۲۰ روزه سیستان بر بستر خشکیده تالاب هامون، زمینه فرسایش خاک و حرکت ماسه‌های روان به سوی روستاهای پیرامونی تالاب را به دنبال داشته است. شرایط فوق، خسارت‌های شدیدی را بر مسکن و زیرساخت‌های این ناحیه تحمیل نموده، تشدید میزان گرد و غبار موجود در هوا نیز مشکلات چشمی و تنفسی متعددی را دامنگیر ساکنان روستاها نموده است (جدول ۸).

جدول ۸- وضعیت شاخص‌های قابل توجه در بررسی محدودیت‌های زیست محیطی دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی

مؤلفه‌ها	شاخص‌ها	فراوانی (درصد خانوار)					میانگین	ضریب تغییرات
		خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد		
وضعیت منابع طبیعی	دسترسی به آب برای فعالیت‌های کشاورزی	۴۸/۱	۳۳/۱	۱۸/۸	۰	۰	۲/۷۱	۰/۲۸
	کیفیت آب قابل دسترس برای فعالیت‌های کشاورزی	۶۲/۲	۲۲/۴	۱۴/۴	۱/۱	۰	۲/۵۶	۰/۳۱
	دسترسی به اراضی مناسب برای فعالیت‌های کشاورزی	۵	۳/۳	۸/۳	۳۰/۷	۵۲/۸	۴/۲۳	۰/۲۰
وضعیت آلودگی‌ها و بارهای طبیعی	کیفیت مدیریت پسماندها	۱۴/۹	۳۵/۹	۴۲/۸	۵	۱/۴	۲/۳۱	۰/۳۶
	میزان اثرات طوفان‌های گردوغبار در بروز و تشدید مشکلات چشمی یا تنفسی	۰	۰	۳/۳	۷۲/۱	۲۴/۶	۴/۳۱	۰/۱۲
	میزان تأثیر آلاینده‌ها بر منابع آب و خاک	۱۱/۶	۲۴/۹	۴۰/۶	۱۸	۵	۳/۸۰	۰/۲۷
	تأثیر کاهش یا توقف جریان آب رودخانه هیرمند بر فعالیت‌های کشاورزی	۰	۰	۲۹/۵	۴۷/۴	۲۳/۶	۴/۹۳	۰/۱۴
	تأثیر طوفان‌های گرد و غبار و حرکت ماسه‌های روان بر فعالیت‌های معیشتی	۱/۷	۵	۳	۳۴/۵	۵۵/۸	۴/۳۸	۰/۱۶
	خسارت ماسه‌های روان بر مسکن و زیرساخت‌ها	۰	۴/۹	۳۹/۳	۳۶/۱	۱۹/۷	۴/۷۰	۰/۱۴

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷.

از طرف دیگر، به دلیل عدم ایجاد دیوار مرزی در نقطه صفر مرزی و قرار گرفتن حدود ۳۵۰۰ هکتار از اراضی کشاورزی خانوارهای روستایی در آن سوی دیوار مرزی، دسترسی این گروه از خانوارهای روستایی به اراضی کشاورزی خود صرفاً از طریق گذرگاه‌های مرزی آن‌هم با محدودیت‌های شدید امکان‌پذیر می‌باشد که شرایط فوق نیز، اثرات فزاینده‌ای در تشدید شرایط نامطلوب زندگی آن‌ها داشته است. همچنین نتیجه بررسی وضعیت شاخص‌های کالبدی - فیزیکی در روستاهای مرزی سیستان نشان می‌دهد که در حال حاضر، تمامی روستاهای مورد مطالعه دارای شبکه برق می‌باشند، با این حال، ۶۴/۴ درصد از این روستاها، فاقد شبکه مخابرات و بیش از نیمی از آن‌ها فاقد شبکه فاضلاب هستند. همچنین کیفیت نامطلوب شبکه‌های معابر روستایی، شنی و خاکی بودن آن‌ها در ۵۸/۸ درصد از روستاها، سنوات ساخت بیشتر از ۲۰ سال واحدهای مسکونی در ۵۹/۳ درصد از خانوارهای مورد مطالعه از مشکلات اساسی کالبدی - فیزیکی دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی در این روستاها محسوب می‌گردد (جدول ۹). بررسی فراوانی روستاها از نظر میانگین شدت محدودیت‌های دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی مؤید آن است که شدت محدودیت در ۱۶/۳ درصد از روستاهای مورد مطالعه بسیار زیاد، در ۵۱/۲ درصد از آن‌ها زیاد و در سایر روستاها نیز در حد متوسط می‌باشد. همچنین روستاهای دارای سطح محدودیت‌های زیاد یا بسیار زیاد، بیشتر در قسمت‌های شمالی و شرقی محدوده مورد مطالعه پراکنده‌اند. این گروه از روستاها، عمدتاً به دلیل بسته بودن مرز، عدم وجود فرصت‌های شغلی و درآمدی، از وضعیت بسیار نامطلوبی برخوردار می‌باشند.

^۱ - فرسودگی مسکن روستایی در برخی از روستاها (مثل روستای تپه کنیز) در حدی است که حتی در بین مسکن روستایی موجود، هیچ گونه واحد مسکونی تازه ساخت و یا واحدهای مسکونی با معماری جدید وجود ندارد.

جدول ۹- وضعیت شاخص های قابل توجه در بررسی محدودیت های کالبدی - فیزیکی دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی

ضریب تغییرات	میانگین	فراوانی (درصد خانوار)					شاخصه	مؤلفه ها
		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم		
۰/۲۰	۳/۷۹	۰	۹/۷	۷۰/۷	۸/۳	۱۱/۳	کیفیت راه های ارتباطی روستا	زیست محیطی
۰/۲۳	۳/۴۹	۰	۳/۳	۵۸/۸	۲۱/۳	۱۶/۶	کیفیت معابر روستا	
۰/۴۴	۲/۸۳	۴/۷	۸/۳	۱۸	۳/۳	۶۵/۷	دسترسی به وسایل حمل و نقل عمومی	
۰/۲۴	۳/۷۱	۰	۸/۵	۷۱/۲	۸/۵	۱۱/۹	سطح به کارگیری فناوری اطلاعات و ارتباطات	
۰/۲۳	۳/۳۸	۰	۱/۶	۵۲/۵	۲۷/۱	۱۸/۱	نوساز بودن مسکن	مسکن
۰/۴۶	۲/۶۳	۶/۹	۰/۸	۱۰/۷	۲۰/۶	۵۲/۶	مقاوم بودن مسکن در برابر سوانح طبیعی	
۰/۲۶	۳/۰۳	۰	۱/۷	۲۸/۵	۴۱/۲	۲۸/۷	کیفیت سیستم گرمایشی و سرمایشی واحد مسکونی	

منبع: یافته های پژوهش، ۱۳۹۷.

از طرف دیگر، برای مقایسه سطح محدودیت های تأثیرگذار در ابعاد مختلف کیفیت زندگی خانوارهای مورد مطالعه از آزمون تحلیل واریانس یک طرفه با اندازه های مکرر استفاده شده است. تردیدی نیست که وجود متغیرهای کمی، همگونی واریانس ها و توزیع نرمال داده های مورد استفاده، از شرایط لازم در استفاده از این آزمون می باشد. بر اساس نتایج آماره لاندا و بلکز، مقدار *P.value* کوچک تر از ۰/۰۱ می باشد؛ بنابراین در خانوارهای مورد مطالعه اختلاف معناداری بین سطح محدودیت های مطرح در ابعاد مختلف کیفیت زندگی وجود دارد (جدول ۱۰). همچنین بر اساس نتایج این آزمون، سطح محدودیت های اقتصادی با ضریب ۰/۳۷۲ از سایر محدودیت ها بیشتر می باشد. لذا در جهت رفع محدودیت های دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی، بهبود شرایط اقتصادی خانوارهای مورد مطالعه در اولویت خواهد بود.

جدول ۱۰- نتیجه آزمون تحلیل واریانس یک طرفه برای مقایسه سطح محدودیت های مطرح در ابعاد مختلف کیفیت زندگی

عوامل	شدت محدودیت	انحراف معیار	مقدار <i>Wilks' Lambda</i>	سطح معنی داری (<i>Sig.</i>)
محدودیت های اقتصادی	۰/۳۷۲	۰/۰۵۵	۰/۰۰۴	۰/۰۰۰
محدودیت های اجتماعی	۰/۱۱۹	۰/۰۲۲		
محدودیت های زیست محیطی	۰/۱۵۳	۰/۰۰۶		
محدودیت های کالبدی- فیزیکی	۰/۰۹۳	۰/۰۰۱		

منبع: یافته های پژوهش، ۱۳۹۷.

نتیجه گیری و ارائه پیشنهادها:

توجه به محدودیت های دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی در مناطق روستایی را می توان سیاستی مبتنی بر توسعه ای پایدار روستایی در نظر گرفت که در نهایت، به تغییر در کیفیت زندگی خانوارهای روستایی می انجامد. هدف پژوهش حاضر، بررسی محدودیت های دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی در روستاهای مرزی سیستان بوده است. نتایج پژوهش نشان می دهد که در روستاهای مورد مطالعه، تمامی عوامل مطرح در کیفیت زندگی با سطوح مختلفی از محدودیت ها مواجه می باشند که در این راستا، شدت موانع و محدودیت های موجود در بخش اقتصادی بیش از سایر ابعاد می باشد. در واقع، کیفیت زندگی خانوارهای مورد مطالعه از یک طرف به مبادلات مرزی و از طرف دیگر به کشاورزی و زیربخش های آن وابسته است که اولی با ایجاد دیوار مرزی، بسته شدن مرز و حذف کامل درآمدهای حاصل از مبادلات مرزی و دیگری با توقف پی درپی جریان آب ورودی از افغانستان به عنوان تنها منابع آبی قابل دسترس در ناحیه سیستان، خشک شدن تالاب هامون و افزایش اثرات ماسه های روان به بن بست رسیده است. تردیدی نیست که با وجود بروز نابسامانی های متعدد، در طی دو دهه گذشته توجه چندانی به بهبود وضع اقتصادی و متنوع سازی اقتصاد خانوارهای ساکن در روستاهای مرزی سیستان نشده است که در نتیجه، بخش قابل توجهی از روستائیان ساکن در روستاها، ناگزیر به مهاجرت به نقاط دیگر و حتی سایر استان ها شده اند.

با توجه به نتایج تحقیق، محدودیت های دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی در روستاهای محدوده مورد مطالعه تحت تأثیر عوامل متنوعی است که آن را در مقایسه با محدودیت های مطرح در سایر روستاهای کشور متمایز می نماید. نزولات جوی بسیار ناچیز سالانه در

¹ - *Wilks' Lambda*

- ناحیه مورد مطالعه و وابستگی کامل روستاها به آب ورودی رودخانه هیرمند، ایجاد دیوار فیزیکی در مرز و محدودیت‌های ناشی از آن در مبادلات مرزی روستائیان، تشدید خشکسالی‌های هیدرولوژیک و در نتیجه خشک شدن تالاب‌های هامون و تشدید حرکت ماسه‌های روان بر اثر وزش بادهای ۱۲۰ روزه (که عمدتاً به دلیل بستر خشک تالاب هامون با گرد و غبار فراوان همراه است)، همگی در تشدید محدودیت‌های دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی در روستاهای مورد مطالعه تأثیرگذار بوده‌اند. با توجه به نتایج تحقیق، پیشنهادهای زیر برای بهبود کیفیت زندگی در روستاهای شهرستان‌های هیرمند و زهک مطرح شده‌اند:
- توصیه می‌گردد که مدیران منطقه سیستان با برآورد دقیق از میزان ذخایر آب چاه‌نیمه‌ها، توزیع آب کشاورزی را صرفاً در سال‌هایی انجام دهند که اطمینان کامل از کافی بودن میزان ذخیره آب وجود دارد.
  - تدابیری جهت شناسایی نیازهای اقتصادی افراد فعال در نواحی روستایی به منظور فراهم ساختن فرصت‌های شغلی گوناگون و بهبود استانداردهای زندگی روستائیان اتخاذ گردد تا مشکلات اشتغال خانوارهای ساکن در این روستاها تعدیل گردد.
  - توصیه می‌گردد که با ارائه برخی تسهیلات به مرزنشینان و ایجاد فرصت‌های ویژه جهت وارد کردن برخی از کالاها، محدودیت‌های موجود برای دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی تا حد امکان تعدیل گردد.

References:

1. Ahmadi, A. & Mahdavi, M. (2015): *Relationship between quality of life and sense of place in developing rurals (Case study: Zarandiyeh township)*, *Journal of Rural Research*, 5(4), 827-848. [Persian]
2. Badri, A., Rezvani, M. R., & Gharanjik, M. (2013): *The Quality of Life Measurement in Rural Areas Based on Subjective Indicators (Case Study: Sothern Jafarby Dehestan, Torkman County)*, *Geography and Environmental Planning*, 24(2), 53-74. [Persian]
3. Barimani, F. & Baluchi, O. (2013): *Assessment of life Quality in rural areas by using intelligent systems (fuzzy logic) (Case study: Mahban sub-district, Nikshahr Township)*, *Journal of Rural Research*, 4(3), 585-613. [Persian]
4. Bayat, M. & Bayat, M. (2008): *Investigation of life Quality of women in Mashhad city*, *Strategic Thoughts, Woman and Family*, No. 5, 575-587. [Persian]
5. Bigdeli, A., Einali, J., Rabet, A. & Abbasi, F. (2018): *Assessment of the second home tourism role on the quality of life of permanent residents (case study: Saeedabad County-Ijrud Township)*, *Journal of Studies of Human Settlements Planning*, 13(42), 199-216. [Persian]
6. Cantarero, R. & Potter, J. (2014): *Quality of Life, Perceptions of Change and Psychological Well-Being of the Elderly Population in Small Rural Towns in the Midwest*, *The International Journal of Aging and Human Development*, 78(4), PP. 299-322.
7. Dadashpoor, H. & Khalighi, N. (2016): *Investigating Spatial Distribution of Regional Quality of Life (RQoL) in Iran between 1996*, *Social Indicators Research*, 127(3), PP. 1217-1248.
8. Faraji Sabokbar, H. A., Sadeglu, T. & Sojasi Gheidari, H. (2012): *Measurement of life quality in rural regions: A case study of Aghbolagh Sub-district in Zanjan Province*, *Journal of Village and Development*, 14(4), 27-48. [Persian]
9. Fazelnia, G. (2015): *Evaluation and comparative of quality of life indicators in extended and nuclear families (Case study: the rural areas in Poshtab district of Zabol)*, *Journal of Rural Research*, 5(4), 849-74. [Persian]
10. Ghadiri Masoum, M., Rezvani, M. R., Hajiloo, M. (2015): *Assessment about the Impacts of Industrial Parks on Life Quality in Nearby Rural Areas (Case Study: Sharif Industrial Park, Abhar Couty)*, *Human Geography Research*, 47(2), 297-313. [Persian]
11. Ghalibaf, M. B., Ramezanzadeh, L. M. & Eslamyari, S. (2009): *An assessment of Iranian rural residents' satisfaction of the quality of life and its effects on the security of border areas: a case study of Nosoud district*, *Rural and Development Quarterly*, 12(3), 163-184. [Persian]
12. Ghanbari, Y., Rahimi, H. & Ahmadian, M. (2013): *The evaluation of quality of life index in rural areas (Case study: Miandeh Dehrstan of Fasa County)*. *Journal of Research and Rural Planning*, 2(3), 73-95. [Persian]
13. Grgić, I., Žimbek, T., Tratnik, M., Markovina, J. & Juračak, J. (2009): *Quality of life in rural areas of Croatia: To stay or to leave?* *African Journal of Agricultural Research*, 5(8), PP. 653-650.

14. Hataminejad, H., Evazloo, D. & Khazaeizadeh, F. (2016): *Investigating the Relationship between Social Capital and Satisfaction with Quality of Life in Urban Spaces (Case Study: District 9 of Tehran Municipality)*, *Journal of Human Geography Research*, 48(2), 361–349.
15. Holtz, C., Sowell, R., VanBrackle, L., Velasquez, G. & Hernandez-Alonso, V. (2014): *A quantitative study of factors influencing quality of life in rural Mexican women diagnosed with HIV*, *Journal of the Association of Nurses in AIDS Care*, 25(6), PP. 555-567.
16. Iran Statistical Center (2011): *Results of the General Census of Population and Housing in Hirmand and Zahak counteiss*. [Persian]
17. Jamini, D., Safari, A., Salahi, M., Alipour, K. & Zolfaghari, A. (2017): *Spatial Distribution of Quality of Life and Identification of its Determinants in Rural Settlements (Case Study: Ravansar County in Kermanshah Province)*, *Geography and Environmental Planning*, 66(28), 57-78. [Persian]
18. Khorasani, M. A., Hajilo, M. & Valizadeh, Z. (2015): *Measurement and Evaluation of Quality of Life Components in Villages of Karasf rural district of Khodabandeh County*. *Journal of Research and Rural Planning*, 3(8), 65-78. [Persian]
19. Kolodinsky, J. M., DeSisto, T. P., Propen, D., Putnam, M. E., Roche, E. & Sawyer, W. R. (2013): *It is not how far you go, it is whether you can get there: modeling the effects of mobility on quality of life in rural New England*, *Journal of Transport Geography*, 31, PP. 113-122.
20. Korodi, T. & Molnar, J. (2013): *Comparative study of a suburban and a rural towns quality of life*, *Geosciences and Engineering*, Vol. 2, No. 4, PP. 59-65.
21. Liu, C., Li, N., Ren, X. & Liu, D. (2010): *Is traditional rural lifestyle a barrier for quality of life assessment? A case study using the Short Form 36 in a rural Chinese population*, *Quality of Life Research*, 19(1), PP. 31-36.
22. Mateoc-sirb, N., Toth, G. C., Mateoc, T., Tarau, D., Matias, C., Venig, A. & Sarb, G. S. (2013): *Possibilities to improve the life quality in rural areas and the diversification of rural economy*, *Agricultural Management/Lucrari Stiintifice Seria I, Management Agricol*, 13(1), PP. 7-14.
23. Mohammadi Yaganeh, B., Mehdizadeh, E., Mehdizadeh, E. & Cheraghi, M. (2012): *The Evaluation of Economical Effects of Mehran Border Market on Surrounding Rural Areas Case Study: Dehestan mohsenab*, *Journal of Applied Research in Geographical Sciences*, 12(25), 96-79. [Persian]
24. Nazmfar, H., Eshghi Chaharborj, A., Alavi, S. (2019): *Sustainable Development Evaluation provinces of Iran Based on environmental planning*, *Journal Regional Planning*, 9(33), 29-42.
25. Rezvani, M. R. & Mansourian, H. (2008): *Assessing the quality of life: A review of concepts, indices and models, and presentation of a proposed model for rural areas*, *Rural and Development Quarterly*, 11(3), 1- 26. [Persian]
26. Riahi, V., Ahmadi, A., Alizadeh, H. & Ghadermarzi, Z. (2014): *Survey Attitudes of Council Members' of Rural Relative to the Preference Quality of Life in Rural Areas (Case Study: Villages of Dehgolan County)*, *Journal of Research and rural Planning*, 3(6), 55-64.
27. Sajadi, Z., Faraji, M. A. & Azimi, A. (2013): *Analysis of quality of life in a rural-urban environment (Case Study: the Segzabad city)*, *Urban Management Quarterly*, 10(30), 265-284. [Persian]
28. Sanchez, A., Chica-Olmo, J. & Jimenez-Aguilera, J. (2018): *A Space–Time Study for Mapping Quality of life in Andalusia During the Crisis*, *Social Indicators Research*, 135(2), PP. 699-728.
29. Shahrokhi Sardou, S. & Nooripour, M. (2015): *Assessment of factors affecting quality of life in centers of rural districts, Jiroft County*, *Space Economy and Rural Development*, 12(4), 19-40.
30. *Sistan and Baluchestan Governorate (2017): Statistical Yearbook of Sistan and Baluchestan Province*. [Persian]

Research Paper

***Analysis of the limits to achieve the desirable quality of life in border villages
in Sistan area***

Morteza Pasban: MA in Geography & Rural Planning, University of Zabol, Zabol, Iran.

Sadegh Asghari Lafmejani¹: Associate Professor of Geography & Rural Planning, University of Zabol, Zabol, Iran

Received: 2019/5/7

PP: 45- 46

Accepted: 2019/8/1

Abstract

Quality of life is a multi-dimensional concept that shows the general social, economic, and environmental features of regions. In rural regions, this concept expresses the conditions that indicate the degrees of individual and social -utilization, access, well-being, and welfare. The present research studied factors preventing the achievement of a desirable quality of life in border villages in Sistan, Iran, using a combination of field and descriptive-analytic methods. In this research, first, according to the number of villages in the study area, 43 villages were selected as sample villages using the Cochran formula. Then, based on the number of households in the area and re-use of the Cochran formula, 362 households were selected as sample families to complete the questionnaire. Research questionnaires were designed at two levels of household and village. Their content validity has been confirmed by the opinion of professors and experts, and the reliability of the questionnaires has been confirmed by Cronbach's alpha coefficient of 0.86. Also, in analyzing the data, the limitations of achieving the optimal quality of life were investigated using the Analytical Hierarchy Process (AHP), spatial and statistical analyzes Expert Choice, SPSS and ArcGIS software. Based on the results of one-way ANOVA with repeated measures, there is a significant difference between the level of constraints in different dimensions of quality of life in the households, and the severity of the economic and environmental constraints of achieving the optimal quality of life, with a coefficient of 0.337 and 0.153, respectively, is more than the physical-skeletal and social constraints. In fact, the quality of life of the studied households depends on the border exchanges on the one hand and on the other on agriculture and its subdivisions, the former with the creation of the border wall and the closure of the border, and the other by a sharp decrease or stop continuously in the flow of water from Afghanistan, the drying up of the Hamoon wetland and the increase of the effects of sandy soils has reached a deadlock.

Keywords: Life quality, rural household, border areas, Sistan area.

Extended Abstract

Introduction:

Quality of life is a multi-dimensional concept that shows the general social, economic, and environmental features of regions. In rural regions, this concept expresses the conditions that indicate the degrees of individual and social -utilization, access, well-being, and welfare (Ahmadi & Mahdavi, 2014: 831). There is no doubt that human beings, as inherently inclined to improve the well-being of their lives, are always in pursuit of this goal in their planning, and The achievement of this goal as development goal depends on knowing more and more the factors that affect the quality of human life (Badri et al., 2013: 53). In this regard, it is important to conduct studies on the quality of life in border

¹ - Corresponding Author's Email: Asghari2750@yahoo.com, Tel: +989123263949

villages (Shahrokhi Sardo & Nooripour, 2015: 20). Because of poor geographical conditions, type of livelihood and less ability to resist accidents, low density of rural settlements, decline in employment and income in agriculture (Rezvani & Mansourian, 2008: 2-3), lack of health centers, inadequate nutrition and unstable housing (Ghalibaf et al., 2009: 164), limited access to transportation, lack of income sources, lack of facilities and services, lack of suitable job opportunities, are important challenges for quality of life in border villages (Kolodinsky et al, 2013: 113). Accordingly, the present research studied factors preventing the achievement of a desirable quality of life in border villages in Sistan.

Methodology:

The present research is a combination of field and descriptive-analytic methods. In this research, at first, the study area in ArcGIS with Buffer for Iran-Afghanistan border was determined and its villages were determined and according to the number of villages in the study area, 43 villages were selected as sample villages using the Cochran formula. Then, based on the number of households in the area and re-use of the Cochran formula, 362 households were selected as sample families to complete the questionnaire. In this regard, a variety of indicators have been studied to investigate the barriers and limitations to achieving optimal quality of life in the border villages of Sistan and finally, 35 key indicators including 11 indicators in the economic dimension, 10 indicators in the social dimension, 9 indicators in the environmental dimension and 7 indicators in the skeletal-physical dimension were selected. Research questionnaires were designed at two levels of household and village. Their content validity has been confirmed by the opinion of professors and experts, and the reliability of the questionnaires has been confirmed by Cronbach's alpha coefficient of 0.86. Also, in analyzing the data, the limitations of achieving the optimal quality of life were investigated using the Analytical Hierarchy Process (AHP), spatial and statistical analyzes Expert Choice, SPSS and ArcGIS software.

Results and discussion:

The results of the study of the average monthly income of households (excluding cash subsidies) show that the highest frequency belongs to the income group of less than 250,000 tomans, which accounts for 52.9% of households, and in only 2.3% of the studied households, the monthly income is one million tomans or more. On the other hand, based on the results of one-way ANOVA with repeated measures, there is a significant difference between the level of constraints in different dimensions of quality of life in the households, and the severity of the economic and environmental constraints of achieving the optimal quality of life, with a coefficient of 0.337 and 0.153, respectively, is more than the physical-skeletal and social constraints. In fact, the quality of life of the studied households depends on the border exchanges on the one hand and on the other on agriculture and its subdivisions, the former with the creation of the border wall and the closure of the border, and the other by a sharp decrease or stop continuously in the flow of water from Afghanistan, the drying up of the Hamoon wetland and the increase of the effects of sandy soils has reached a deadlock. According to the results of the research, the limitations of achieving the optimum quality of life in the villages in the study area are affected by various factors that make it distinct from the other limitations in other villages in the country. Minor annual rainfall in the study area and complete dependence of the villages on the incoming water of the Hirmand River, creation of a physical wall at the border and its limitations on rural border trade, the intensification of hydrological droughts, resulting in the drying up of Hamoon wetlands and the intensification of the movement of sand flowing through 120-day winds (mainly due to the dry bed of the Hamoon wetland) have all contributed to the intensification of restrictions on achieving optimal quality of life in the villages studied.

Conclusion:

Given that having jobs and incomes is a necessity for improving the quality of life of the villagers and most of the villagers lack jobs and proper incomes, measures should be taken to identify the economic needs of rural people in order to provide various job opportunities and improve the living standards of the rural population to reduce the employment problems of rural households.